

Curt Sørensen

## Fra sovjetologi over transitologi frem mod en komparativ og historisk politisk sociologi

Den foreliggende afhandling fremtræder generelt som et velstøbt arbejde, der røber en forsker med stor arbejdsevne og disciplin samt et suverænt overblik over sit felt. Afhandlingen er fast struktureret med en næsten militærisk deployering af teser, begreber og typologier. Den indledes med en diskussion af nogle helt overordnede problemstillinger inden for disciplinen komparativ politik, specielt forskningen i forholdet mellem politisk udvikling og økonomisk udvikling og omvendt. Afhandlingen afsluttes med nogle konklusioner og problemer som på prisværdig måde leder tilbage til det teoretiske udgangspunkt. Doktoranden (herafter Ole Nørgaard/ON) anlægger en bred politologisk tilgang, og han har med sin afhandling leveret et vægtigt bidrag til ikke blot Østforskningen, men også til den komparative politologiske forsknings teoretiske og metodiske problematik.

Nu er det jo ikke min hovedopgave i dag blot at "rose". Min opgave er i høj grad den, at fremdrage nogle elementer i afhandlingen, som indbyder til diskussion og problematisering. Den fortløbende meningsudveksling, kritik og modkritik, er som bekendt helt central i ethvert "videnskabeligt samfund". Den videnskabelige kritik har en ejendommelig dobbeltkarakter: den former sig dels som en kritik af påviselige brist, modsigelser, mangler etc., men er dels også som en "kritik", der mere former sig som en diskussion: hvilke fordele og hvilke begrænsninger har den pågældende tilgang? Hvilken faglig diskussion lægger det pågældende arbejde op til? Alle gode afhandlinger rummer en sådan udfordring og indbyder til en sådan diskussion. Det gælder også denne afhandling, og jeg er glad for at kunne sige, at en stor del af min efterfølgende "kritik" netop er af den anden slags! Jeg vil starte med at diskutere ON's overordnede design og hans generelle tilgang.

### Afhandlingens overordnede design og generelle tilgang

#### *"Design" og generelle tilgang*

Vi kan her tage udgangspunkt i Figur 2.4. (Nørgaard, 2000: 35). Denne indlejring af analysen af de "post-kommunistiske samfund" (som ON kalder dem) i et komparativ politik-design som led i et mere generelt forsøg på at videreudvikle og tackle den komparative forsknings metodiske og teoretiske problemer er virkelig spændende. Det er ikke mindst her jeg ser en afgørende styrke i afhandlingen. Men der er selvfølgelig også problemer forbundet hermed. Lad os se nærmere på Skocpols og Somers' tredeling af tilgange, som er ON's udgangspunkt:

- 1) comparative history as the parallel demonstration of theory
- 2) comparative history as macro-causal analyses
- 3) comparative history as the contrast of contexts

Curt Sørensen

## Fra sovjetologi over transitologi frem mod en komparativ og historisk politisk sociologi

Den foreliggende afhandling fremtræder generelt som et velstøbt arbejde, der røber en forsker med stor arbejdsevne og disciplin samt et suverænt overblik over sit felt. Afhandlingen er fast struktureret med en næsten militærisk deployering af teser, begreber og typologier. Den indledes med en diskussion af nogle helt overordnede problemstillinger inden for disciplinen komparativ politik, specielt forskningen i forholdet mellem politisk udvikling og økonomisk udvikling og omvendt. Afhandlingen afsluttes med nogle konklusioner og problemer som på prisværdig måde leder tilbage til det teoretiske udgangspunkt. Doktoranden (herafter Ole Nørgaard/ON) anlægger en bred politologisk tilgang, og han har med sin afhandling leveret et vægtigt bidrag til ikke blot Østforskningen, men også til den komparative politologiske forsknings teoretiske og metodiske problematik.

Nu er det jo ikke min hovedopgave i dag blot at "rose". Min opgave er i høj grad den, at fremdrage nogle elementer i afhandlingen, som indbyder til diskussion og problematisering. Den fortløbende meningsudveksling, kritik og modkritik, er som bekendt helt central i ethvert "videnskabeligt samfund". Den videnskabelige kritik har en ejendommelig dobbeltkarakter: den former sig dels som en kritik af påviselige brist, modsigelser, mangler etc., men er dels også som en "kritik", der mere former sig som en diskussion: hvilke fordele og hvilke begrænsninger har den pågældende tilgang? Hvilken faglig diskussion lægger det pågældende arbejde op til? Alle gode afhandlinger rummer en sådan udfordring og indbyder til en sådan diskussion. Det gælder også denne afhandling, og jeg er glad for at kunne sige, at en stor del af min efterfølgende "kritik" netop er af den anden slags! Jeg vil starte med at diskutere ON's overordnede design og hans generelle tilgang.

### Afhandlingens overordnede design og generelle tilgang

#### *"Design" og generelle tilgang*

Vi kan her tage udgangspunkt i Figur 2.4. (Nørgaard, 2000: 35). Denne indlejring af analysen af de "post-kommunistiske samfund" (som ON kalder dem) i et komparativ politik-design som led i et mere generelt forsøg på at videreudvikle og tackle den komparative forsknings metodiske og teoretiske problemer er virkelig spændende. Det er ikke mindst her jeg ser en afgørende styrke i afhandlingen. Men der er selvfølgelig også problemer forbundet hermed. Lad os se nærmere på Skocpols og Somers' tredeling af tilgange, som er ON's udgangspunkt:

- 1) comparative history as the parallel demonstration of theory
- 2) comparative history as macro-causal analyses
- 3) comparative history as the contrast of contexts

Den første er parallel demonstration af teori tilgangen. Angivne eksempler er her S.N. Eisenstadt: *The Political Systems of Empires*, Jeffrey Paige: *Agrarian Revolutions* og Neil Smelser: *Social Change in the Industrial Revolution*. Man kunne tilføje som andre eksempler: funktionsanalysen, Althusserskolen eller rational choice-teoriene. Udgangspunktet er her en veludviklet teori, som man så vil demonstrere anvendeligheden af på en række cases. Teorien er der så at sige før den konkrete undersøgelse. For det andet er der tale om overordnede teorier, om generalisationer på højt abstraktionsniveau.

Over for denne tilgang stiller Skocpol og Somers det, de kalder "kausalanalyse af makrostrukturer og processer". Angivne eksempler er Barrington Moore: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Robert Brenner: *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* og Theda Skocpol: *States and Social Revolutions*. Hovedvægten ligger her på problemstillinger, spørgsmål og hypoteser, og man opererer ikke i samme grad som under 1) med en allerede færdigudviklet teori. Teorier og generalisationer vil endvidere også ofte være på et lavere abstraktionsniveau og være spatio-temporalt begrænsede.

Endelig er der den tredje tilgang: "Kontrastering af forskellige sammenhænge". Angivne eksempler er Reinhard Bendix: *Nation Building and Citizenship* og Clifford Geertz: *Islam Observed*. Fokus er her på det enestående ved den enkelte case. Reinhard Bendix, for eksempel, vil fremdrage og analysere det særegne ved udviklingen af autoritetsstrukturer i Vesteuropa gennem en kontrastering til udviklingen i andre dele af verden. Han er dog nærmest afvisende, når det gælder ambitioner om at udvikle overordnede teorier og universelle generalisationer. Mange studier af enkeltlande vil ofte have netop denne karakter.

Nu kan man godt anfægte den skarpe modstilling af tilgange under 1) med en a priori foreliggende teori og tilgangene under 2), hvor teorien angiveligt først skulle udvikle sig efterfølgende. Det virker lidt altmodisch i vore "post-positivistiske" tider. Selv under 2) opererer man naturligvis med teoretiske forudsætninger. Jeg forstår da også ON således, at han i sin overtagelse af sonderingen skyder kriteriet med generalisationsniveau i forgrunden: 1) repræsenterer de universelle generalisationer og teorier, som vi gerne vil nå frem til, mens 2) typisk opererer med spatio-temporalt begrænsede teorier og problemstillinger og endelig er 3) så de konkrete case studier.

Man kan naturligvis diskutere, om man overhovedet kan nå frem til universelle generalisationer og teorier om social og politisk adfærd. Det var jo en gammel drøm i samfundsvidenskaben, som mange vel har opgivet i dag. Alligevel lever den videre i bestræbelserne på at udvikle deduktive systemer, for eksempel rational choice-teori og diverse normative teorier. Der er også andre problemer: Hvordan fastholder man på én gang kompleksiteten og muligheden for generalisationer og teoridannelser? Hvor mange variable skal man forsøge at spænde over? Vi har her alle mulige bud, lige fra rational choice-teoriernes restriktion til ganske få variable til historisk-sociologiske case studier med mange variable.

Der rejser sig, forekommer det mig, derudover et særligt problem for ON i hans brug af Skocpols og Somers' tredeling, da det jo er en tredeling af historisk-

sociologiske tilgange! Men ON's afhandling er i høj grad en komparativ kvantitativ-statistisk orienteret undersøgelse suppleret med nogle udvalgte case studier. Forsøget på at kombinere en kvantitativ, statistisk undersøgelse med kvalitative case studier er meget vigtig og helt central i afhandlingen – og burde netop derfor have været diskuteret udførligt igennem. Problemstillingen er skam alt for vigtig til at blive pakket væk, som det sker her, i en fodnote (Nørgaard, 2000: 37-38, note 16)! ON burde i den forbindelse tillige have forholdt sig til Skocpols kritik af det, hun kalder subsumtionsmetoden.

Men når det er sagt, så må jeg også positivt fremhæve hele ON's forsøg på at tackle de angivne problemer, herunder også at opløse nogle af de gamle "frontlinjer". Det, ON foreslår, er jo, at vi *ikke* behøver at *vælge* enten den første, den anden eller den tredje fremgangsmåde. Vi kan tværtimod forsøge at *kombinere* tilgangene og oven i købet kombinere en kvantitativ og kvalitativ metode (: "case studier"). Det har vidtgående perspektiver. Generel teori behøver ikke nødvendigvis at være abstrakt, a priori og deduktivt udtænkt teori (såsom rational choice eller normative teorier). Teori kan sagtens være noget, der har udviklet sig og stadig udvikler sig i et tæt samspil med spatio-temporalt begrænsede analyser og problemstillinger samt helt konkrete case studier.

Denne grundopfattelse åbner op for et design, hvor man kan bevæge sig frem og tilbage mellem forskellige niveauer, fra konkret empirisk forskning op til overordnede teorier samt generalisationer og tilbage igen i en fremadskridende proces. Den muliggør endvidere brug af såvel *most similar* som *most different* strategierne. Endelig sammenkobles de tværgående sammenligningers anvendelse af kvantitativ metode med udvalgte case studier (hvor jeg dog, som sagt, savner en eksplicit diskussion i afhandlingen). Det er netop dette perspektiv og disse muligheder, som ON et langt stykke vej og meget godt får omsat i praksis i sin afhandling.

"Et langt stykke vej" ja, men ikke hele vejen, ikke helt til bunds – det vil være min gennemgående tese. Der er her et *spændingsforhold* i afhandlingen, et spændingsforhold, der afstedkommer en række problemer undervejs. Men det giver også afhandlingen en særlig dynamik, der bringer den videre end mange af de gængse transitionsteorier. Dette spændingsforhold viser sig allerede i den indledende angivelse af målsætninger.

### *Målsætninger*

ON opererer i virkeligheden med flere målsætninger. For det første: "The primary concern is to explain why some but not other countries have been able to establish economic institutions that are conducive to economic growth and welfare, while at the same time consolidating democracy" (Nørgaard, 2000: 2). ON angiver her, at afhandlingens målsætning er at forklare, hvorfor nogle lande (men ikke andre) har været i stand til at etablere økonomiske institutioner som i) fremmer økonomisk vækst, og ii) velfærd, medens de samtidig iii) konsoliderer demokrati. En ganske omfattende målsætning, må man sige.

Den anden målsætning lyder: "Why, to paraphrase Eric Hobsbawm, is Albania not as rich and democratic as Switzerland" (Nørgaard, 2000: 2). ON tager her

Eric Hobsbawms tankevækkende spørgsmål til sig: Hvorfor udviklede Schweiz sig, mens Albanien forblev "tilbagestående"? Dette er en endnu mere vidtgående og langtidsperspektiveret problemstilling end den første.

Den tredje målsætning lyder: "Why were some countries better and faster than others when it came to disentangling economically dysfunctional institutions and replace them with the basics of a market economy that stimulates growth and welfare, all the while consolidating democracy" (Nørgaard, 2000: 3). Det er en betydeligt snævrere målsætning, nemlig at undersøge hvorfor nogle lande var bedre og hurtigere end andre til at fjerne institutionelle barrierer for markedsøkonomi. Denne målsætning præciseres og indsnævres yderligere (Nørgaard, 2000: 36). Den fjerde og sidste målsætning er af teoretisk art, nemlig den, nærmere at bestemme "the relative importance of structures and actions" (Nørgaard, 2000: 36).

De fire målsætninger er naturligvis forbundne, men bestemt ikke sammenfaldende. Man kan endvidere konstatere et vist skred i afhandlingen. Indledningsvist tegner ON et bredt udviklingsperspektiv, senere indsnævres sigtet, idet fokus nu rettes mod de gængse mål såsom "privatisering", "liberalisering" etc., hvor bedømmelsen af "succes" sker ud fra disse kriterier – selv, hvor strategien herfor har afstedkommet faldende GDP over en årrække, øget ulighed og fattigdom samt forværret sundhedstilstand (Nørgaard, 2000, specielt kapitlerne 4 og 7). Man kan sige, at første og anden målsætning træder mere og mere i baggrunden til fordel for den tredje (som specificeret, Nørgaard, 2000: 36). Dette får, vil jeg hævde, konsekvenser for opfyldelsen af den fjerde, teoretiske målsætning. Det videre sigte og perspektiv forsvinder dog aldrig helt. Spændingsforholdet består!

#### *Markedsbegreb(er)*

Skreddet i afhandlingen, det ændrede fokus, kommer endvidere til udtryk i de markedsbegreber, som ON anvender. Han anvender nemlig, så vidt jeg kan se, to forskellige markedsbegreber: det ene er et abstrakt og idealiseret begreb om marked og markedsøkonomi, markedet opfattet som en ren mekanisme til allokering af goder og ressourcer. Det andet begreb er mere sociologisk, markedet som værende konkret indlejret (eller *embedded* for at bruge Evans' udtryk) i bestemte sociale, kulturelle forhold; (Nørgaard, 2000: 3, 4). Det abstrakte markedsbegreb er koblet sammen med en strategi, hvor ON måler og vurderer de forskellige forløb i forhold til den idealiserede standard. Det er dette markedsbegreb og den hertil knyttede analysestrategi, der ligger til grund for ON's begreb *distortion* (Nørgaard, 2000: 91ff.), hans forsøg på at identificere *overachievers* og *underachievers* samt hans optagethed af eliter, institutioner og værdier, som hindrer og/eller forvrider reformprocessen (Nørgaard, 2000: 88ff., 67ff., 99ff., 113ff. og hele kapitel 7).

Det sociologiske markedsbegreb, derimod, leder ON over i nogle refleksioner over forskellige kapitalismer (Nørgaard, 2000: 60-62, 207ff.). Det sociologiske markedsbegreb og typologien af kapitalismer opfordrer til en meget spændende historisk-sociologisk tilgang til analyse af forskellige udviklingsveje og *outcomes*. Det er imidlertid det abstrakte markedsbegreb og den dertil svarende analyse,

der er dominerende i afhandlingen, om end i et vigtigt brydningsforhold til det sociologiske begreb og den dertil hørende anden strategi.

#### *Indsnævringens problematik*

Nu kan ON indvende, at det er helt legitimt – og i øvrigt nødvendigt – at indsnævre sit fokus og begrænse sin forskningsopgave. Og det har han jo helt ret i. Men man savner dog for det første en diskussion af problemerne herved: hvad går tabt? hvordan influerer indsnævringen på hans projekt? ON er simpelthen for hurtig her. For det andet kan man anføre, at de historisk-strukturelle forudsætninger kommer igen, de *kan* ikke skæres bort. De er hele tiden nærværende i effekterne, for nu at parafrasere Louis Althusser. Jeg skal vende tilbage til dette spørgsmål om et øjeblik, men foreløbig fastholde, at der fortsat er en indre spænding i ON's afhandling mellem to sæt af målsætninger, to sæt af grundforestillinger og to tilgange.

#### *Udvælgelsen af cases*

ON udvælger 20 lande som sit forskningsobjekt og giver en kort begrundelse herfor (Nørgaard, 2000: 5-6, 11-2). Derved får han inddraget cases, der er vidt forskellige, strækkende sig fra Ungarn, Tjekkiet og Polen i vest til de centralasiatiske republikker i øst. Han ignorerer her for det første hele den argumentation, der er fremført af navnlig østeuropæiske forskere som Jenö Szücs, Oscar Halecki, Piotr Wandycz, George Schöpflin og Attila Agh om den vældige forskel mellem "Østeuropa" (som de insisterer på i virkeligheden skal hedde Centraleuropa, eventuelt Øst-Centraleuropa) på den ene side og det egentlige "Østeuropa" dvs. Rusland på den anden side. ON burde i hvert fald have forholdt sig til denne argumentation og de problemer, som de regionale forskelle giver for hans projekt. Han synes lidt for ubekymret at operere med den Prag-Vladivostok tese, som for eksempel Attila Agh har kritiseret så stærkt, altså tesen om at alle de tidligere "kommunistiske" lande fra Prag til Vladivostok har et ensartet præg i kraft af deres fortid som "kommunistiske lande".

For det andet kan man konstatere, at ON for alligevel at kunne begrunde en *most similar design* samt sin kvantitative tilgang falder tilbage på to tvivlsomme teoretiske konstruktioner: nemlig for det første en slags totalitarisme-model (Nørgaard, 2000: 5-6, 139, 212 og passim). Ganske vist ikke Carl J. Friedrichs og Zbigniew K. Brzezinskis klassiske model, som han straks tager afstand fra (Nørgaard, 2000: 5), men dog en eller anden variant, et spørgsmål, som jeg vil vende tilbage til. Den anden tvivlsomme teoretiske konstruktion, som ON tyr til, er socialisme-begrebet, som jo i hele området har fungeret som en ideologisk konstruktion for legitimering af den stalinistiske regimeform og derfor næppe kan være af stor værdi i videnskabelige analyser og forklaringer. Med mindre man er diskursteoretiker, kan man jo principielt sondre mellem ideologi og virkelighed. Det må netop være en vigtig opgave for enhver genuin politologisk og politisk-sociologisk forskning at gå ned under den ideologiske overflade og de officielle proklamationer og se på de faktiske forhold. De faktiske forhold i mellemkrigsårenes Rusland havde meget at gøre med udviklingsproblemer, primitiv ak-

kumulation og despotisk styre, men meget lidt at gøre med nogle vidtgående visioner og perspektiver for udviklede vestlige landes fjerne fremtid.

#### *Struktur-aktør*

En af ON's angivne målsætninger var som tidligere omtalt at bestemme "den relative vægt af strukturer og aktører" (cf. Nørgaard, 2000: 9). Også hans øvrige målsætninger trækker i retning af en ligevægtig behandling af såvel struktur- som aktør-dimensionen. I en af sine hovedkonklusioner (Nørgaard, 2000: 212-213) fremhæver han den helt afgørende betydning af de historisk-strukturelle forudsætninger og *longer term trajectories* for de nutidige forløb. På den baggrund er det unægtelig overraskende, at struktursiden er så relativt underbehandlet i afhandlingen. Den eksplicite behandling af historisk-strukturelle forudsætninger og "spor" er spredt og hver gang meget kortfattet (Nørgaard, 2000: 14-15, 88, 132-133). Hertil skal ganske vist lægges de relevante passager i afsnittene vedrørende de konkrete cases, men alligevel står man tilbage med indtrykket af en underbehandling. ON burde nok for det første have indføjet flere case studier, for eksempel den centrale russiske case. For det andet havde afhandlingen vundet i styrke, hvis han havde uddybet sin præsentation og diskussion af sit begreb om initialbetingelser. Han afstår her fra at inddrage og diskutere nogle oplagte udviklingsproblemer – dvs. fra at diskutere netop det, der afstikker de afgørende forudsætninger, begrænsninger og muligheder. Men lad os se lidt nærmere på ON's begreb om initialbetingelser.

### **De historisk-strukturelle betingelser og forudsætninger**

#### *Begrebet initialbetingelser*

ON opererer med en sondring mellem initialbetingelser af 1. orden og initialbetingelser af 2. orden (Nørgaard, 2000: 14-15). Initialbetingelser af 2. orden er de langsigtede historisk-strukturelle forudsætninger, betingelser og spor. Initialbetingelser af 1. orden er de forudsætninger, betingelser og spor som er frembragt af "kommunismen" (: som jo er ON's betegnelse for det forudgående samfundssystem). Lad os diskutere denne tvedeling, selve begrebet og ON's konkretisering heraf.

#### *Spørgsmålet om forholdet mellem initialbetingelser af 1. og 2. orden*

Det er uklart, hvordan ON opfatter forholdet mellem de to sæt af betingelser. Et sted synes han nærmest at tilslutte sig Mytols tese om initialbetingelserne af 1. ordens større vægt i forhold til initialbetingelserne af 2. orden, når det gælder forløbet af transitionsprocesserne (Nørgaard, 2000: 15). Senere fremhæver ON derimod, som tidligere nævnt, den helt afgørende betydning af initialbetingelserne af 2. orden (Nørgaard, 2000: 212-213). Generelt får man dog det indtryk, at ON store dele af afhandlingen igennem opprioriterer betydningen af initialbetingelserne af 1. orden for at kunne begrunde og legitimere sin Prag-Vladivostok tese med dertil hørende forskningsstrategi. Man kan imidlertid argumentere stærkt for det synspunkt, at det er de grundlæggende udviklingsproblemer, der slår stærkt igennem *også* i "kommunismens periode". Med andre ord, at de fundamentale

udviklingsproblemer er af langt større betydning end de institutionelle forhold under det. ON kalder "kommunismen". Under den synsvinkel bliver initialbetingelserne af 1. orden bestemt af og absorberet i initialbetingelserne af 2. orden. Under alle omstændigheder savner man en diskussion! Men lad os se nærmere på initialbetingelserne i det angivne perspektiv.

*Initialbetingelser som blot "hindringer" eller som dybtliggende "udviklingsproblemer"?*

Det er påfaldende, at når ON taler om initialbetingelser, så fokuserer han ofte på dels en række "forkerte" eller med hans eget udtryk "dysfunktionelle" institutioner (Nørgaard, 2000: 3, jf. også hans begreb om *distortion*; se i øvrigt kap. 5 og 6), dels på nogle "forkerte" eller dysfunktionelle ideer, værdier og holdninger (Nørgaard, 2000: 31, 100ff., 208). Filosofien er så den, at når blot disse "hindringer" fjernes, udvikler kapitalismen sig nærmest af sig selv. Hovedvægten i analysen kommer til at ligge på spørgsmålet om tempoet og konsekvensen i fjernelser af sådanne hindringer og ikke på de fundamentale udviklingsproblemer. Denne opfattelse er ikke spor enestående, men har været meget udbredt også i studier af den vestlige kapitalismes udvikling. Her var det blot de feudale institutioner, absolutismens restriktioner eller eventuelt en forkert religion, der blev set som "hindringer" for kapitalismens udvikling. I transitionsteoriene er det "kommunismens" institutioner og værdisystem, der ses som "hindringerne".

Hele denne teori og tilgang kan dog anfægtes på adskillige punkter: For det første kan man anfægte selve den evolutionistiske grundantagelse om én udviklingsvej i historien med et naturligt endepunkt. På en måde er vi med transitologien vendt tilbage til 1960'ernes moderniseringsteorier med deres tese om en naturlig udviklingsvej med de vestlige lande, specielt USA, som al udviklings endestation. ON vrider sig ganske vist på den ene side med sin teori om forskellige kapitalismer løs af denne evolutionistiske grundforestilling, på den anden side fastholder han dog tydeligvis også den transitionsteoretiske grundforestilling om en "naturlig" eller "normal" udvikling – jf. ON's forestilling om reformprocessen, der eventuelt kan "forvrides". Igen kan vi konstatere en grundlæggende spænding i ON's afhandling mellem de transitionsteoretiske antagelser og en mere politisk-sociologisk tilgang.

For det andet kan man kritisere den konkrete forestilling om en automatisk udvikling af kapitalistisk markedsøkonomi, når blot visse "hindringer" er fjernet. Dels kan man her med både Weber og Marx anføre, at der oprindeligt i Vesten forelå nogle helt unikke betingelser for kapitalismens opståen og udvikling. Det er ikke sikkert, at en sådan udvikling er mulig under helt ændrede betingelser (i det spørgsmål var Weber i øvrigt pessimisten, hvor Marx var optimist!). Dels kan man med Karl Polanyi anføre, at det kapitalistiske marked historisk først måtte skabes gennem bevidste politiske tiltag og derefter, i det videre forløb, holdes i live ved, at staten igen og igen greb regulerende og bremsende ind for at sikre det sociale liv og dermed i sidste ende grundlaget for en markedsøkonomi. Kapitalismens historiske udvikling har aldeles ikke været så meget "af sig selv" og "automatisk" som mange transitologer synes at antage, idet de nu forestiller



sig, at man kan sætte en tilsvarende automatik i gang i øst ved blot at fjerne nogle "hindringer". ON's egen position her er uklar.

For det tredje kan man med forskere som Barrington Moore, Alexander Gerschenkron, Dieter Senghaas, Robert Brenner og Brian Downing anføre, at der konkret-historisk har været ikke én, men flere udviklingsveje og -strategier samt, at de enkelte lande og regioner ikke frit ("arbitrært") har kunnet vælge, hvilken vej de ville følge. Det spor, et givet land eller region har fulgt, har været bestemt af historisk-kulturelle forudsætninger, der rækker langt tilbage i tid. Mange af dagens transitionsteoretikere, økonomiske rådgivere og konsulenter synes helt at ignorere denne indsigt, og ON's egen position her er ikke helt afklaret. På den ene side er han stærkt influeret af transitologiens forestilling om en "normal" udviklingsvej, og han gør sig meget hurtigt færdig med "kultur-tilgangen" (Nørgaard, 2000: 45). Men hans optagethed af spørgsmålet om forskellige kapitalismer og hans afsluttende konklusioner trækker bestemt i modsat retning.

Endelig kan man konstatere, at integration i den internationale økonomi historisk-konkret har haft vidt forskellige effekter. Det centrale problem og spørgsmål, som formuleret af blandt andet Daniel Chirot og Dieter Senghaas, er her: Hvorfor har integration i den internationale økonomi nogle gange haft en befordrende effekt på et lands eller en regions udvikling, og hvorfor har en sådan integration andre gange haft helt modsatte konsekvenser? Gunder Frank havde bestemt ikke ret, når han hævdede, at en integration altid ville have forvridende effekter, men Walt Rostow havde heller ikke ret, når han påstod at integration altid ville føre til økonomisk vækst og udvikling. Transitionsteoretikere, eksperter og politiske eliter synes i dag ureflekteret at følge Rostow. Men i en videnskabelig sammenhæng må problemerne naturligvis frem til diskussion. Man savner i ON's afhandling en eksplicit diskussion af og stillingtagen til denne problematik.

Der er altså et hav af problemer, netop udviklingsproblemer. Det hele er ikke blot et spørgsmål om "hindringer", som man bare skal have fjernet. Det vil jeg konkretisere yderligere.

#### *Den russiske case*

Som fremhævet af Teodor Shanin i hans *Russia as a Developing Society* mindede Rusland i perioden 1890-1914 i mange henseender om det man senere har kaldt et "udviklingssamfund": Et BNP per capita på under 100\$, 75-80 pct. af befolkningen var bønder, en kraftig befolkningsstigning, øer af avanceret industri i et ocean af tilbagestående landbrug, en dominerende tilstedeværelse af fremmed kapital, en overudviklet stat og forsøg på en politik for accelereret industrialisering i en verden domineret af Vesten. Dette billede af et uland forstærkes, hvis man tillige ser på det russiske samfunds "fremtidsperspektiver", som de tegnede sig i denne periode: udsigt til en stadig forringelse af bytteforholdet, stærkt stigende udlandsgæld, udsigt til en veritabel befolkningsekspllosion, tiltagende problemer med stats- og nationsbygning samt det vedvarende problem med at sikre økonomisk vækst og politisk-militær styrke i forhold til konkurrerende stormagter.

Rusland var nemlig tillige en stormagt, den underudviklede stormagt, som den er blevet kaldt. Der var således en ejendommelig dobbelthed i den russiske situa-

tion. Det var der også i en anden henseende. Væksten i industriproduktionen var i en årrække ganske imponerende, og Rusland var tillige den næststørste kornproducent i verden og den største eksportør af korn. Men BNP per capita var kun 1/3 af Tysklands og 1/4 af Englands og kornproduktionen per capita nærmest stagnerende. Gabet – målt i BNP per capita – mellem det udviklede Vesten og Rusland bestod trods moderniseringsbestrebelsers og ubestridelig industriel vækst.

Bestrebelsene på at frigøre Rusland fra dets status som periferi eller rettere semi-periferi land begyndte allerede med den zaristiske politiske elites moderniseringstiltag under ledelse af Sergej Witte og senere Pjotr Stolypin. Men i Rusland mislykkedes det at udvikle kapitalismen fuldt ud, og det påbegyndte reformprogram blev ikke gennemført til bunds. Det synlige udtryk herfor var nederlagene i den russisk-japanske krig 1904-1905 og i 1. Verdenskrig. Omvendt i Tyskland, hvor den kapitalistiske udvikling og moderniseringsprocessen faktisk lykkedes.

Hvorfor disse forskellige forløb? Havde Max Weber ret, da han i sine Ruslands-analyser hævdede, at udvikling af kapitalisme og demokrati i Rusland var dømt til at mislykkes? – en tese, der senere er blevet overtaget og videreudviklet af Karl de Schweinitz. Rusland havde (og har) et fundamentalt udviklingsproblem. Men ON synes tværtimod gennem hele afhandlingen at tage det for givet, at én eller anden kapitalistisk udvikling er sikret (Nørgaard, 2000: 3, 20, 62). Det, der står tilbage som problem, er blot spørgsmålet om tempo og effektivitet.

Ruslands fundamentale udviklingsproblemer forsvandt ikke med revolutionen. De var endda blevet forstærkede ved verdenskrigens og borgerkrigens åreladninger og omfattende ødelæggelser. Den sovjetiske politiske elite arvede så at sige hele Ruslands moderniserings- og udviklingsproblematik og genoptog i en vis forstand Wittes gamle program for statslig ledet modernisering. Hele 1920'ernes "industrialiseringsdebat" om karakteren af og tempoet i industrialiseringen, forholdet mellem industrisektor og agrarsektor osv. drejer sig jo netop, som påvist af forskere som Alexander Ehrlich, Alec Nove, R.W. Davies og Moshe Lewin, om udviklingsproblematikken. 1920'ernes industrialiseringsdebat holdt sig imidlertid inden for NEP-modellens parametre: det gælder naturligvis Bukharin-fløjens opfattelse og forslag, men det gælder tillige i forskellige udformninger Stalins, ja selv Trotskijs og Preobrazjenskijs opfattelser. Det store brud eller spring kommer i slutningen af 1920'erne. Derefter gennemførte Stalin et moderniseringsprogram i oppisket tempo og under overdådig udfoldelse af det, Alec Nove har kaldt "excessive excesses".

Men stalinismen var andet end udviklingsstrategi og modernisering. Der var også et helt "arkaisk" aspekt. Det forhold, at det var de grundlæggende udviklingsproblemer, der afstak betingelser og muligheder (eller mangel på samme) og dermed i høj grad formede aktørernes adfærd, er ikke ensbetydende med, at moderniseringen havde en strømlinet, velkoordineret og fremadskridende karakter. Grundlæggende var der en modsætning mellem det reelle moderniseringsaspekt og det, man kunne kalde det dysfunktionelle aspekt. Det reelle moderniseringsaspekt var industrialiseringen, den økonomiske vækst, urbaniseringen, forskydningen i erhvervsfordelingen, den øgede sociale mobilitet, udryddelsen af analfabetismen, udviklingen af uddannelsessektoren, forbedringen af sundheds-

sektoren osv. Det dysfunktionelle, arkaiske aspekt var tilbagefaldet til det asiatiske despoti (i Moshe Lewins terminologi), der ret beset er en af verdens ældste statstyper! Terroren, udrensningerne, felttoget mod bønderne, anvendelse af slavarbejde i lejrene og den slags kan næppe kaldes moderniseringstiltag.

Moderniseringsprocessens ejendommelige dobbeltkarakter rokker ikke blot ved stalinismens selvforståelse, men sandelig også ved sovjetologiens og transitologiens gængse billede af de "kommunistiske landes udviklingsproces", billedet af et samfund og en proces, hvor *alt* er styret ovenfra gennem et almægtigt parti, et parti besjælet og ledet af en velartikuleret ideologi; et parti, der ved hjælp af et almægtigt bureaukрати og gennem en omfattende planøkonomi søger at realisere en *blueprint*, som forelå fuldt udformet i 1917. Så strømlinjet var det bestemt ikke. Dette sætter imidlertid et stort spørgsmålstegn ved den totalitarismemodell som – i en eller anden variant – har været udbredt i såvel sovjetologien og transitologien, og som vi finder i også ON's afhandling.

Man kan anfægte alle elementerne i totalitarisme-modellen og de beslægtede forestillinger om systemet og forløbet: ideologien ændrede hele tiden karakter, og såvel partiet som bureaukratiet blev igen og igen flænset op af den stalinistiske terror. Ja, selv tesen om den omfattende fungerende planøkonomi holder ikke stik. I sin omfattende og dybtgående analyse af den sovjetiske planøkonomi konkluderer den fransk økonomiske historiker Éugene Zalecki, at der overhovedet ikke var tale om nogen planøkonomi, hvis man ved planøkonomi forstår en økonomi med gennemtænkte og veldefinerede målsætninger og lige så velgennemtænkte og veldefinerede mål-middel relationer. Forskere som R.W. Davies, Moshe Lewin og Alec Nove anfægter ligeledes tesen om den reelt eksisterende planøkonomi.

Den klassiske totalitarisme og ON's egen model for det "totalitære", "sammenhængende", "velintegrerede", "konsistente" system (Nørgaard, 2000: 6, 139, 217 og passim) kommer til kort. ON's problem er her, at han på den ene side godt kender totalitarisme-modellens svagheder, men at han på den anden side næsten er nødt til at hage sig fast i én eller anden totalitarisme-model for at kunne gennemføre den forenkling og standardisering, som igen er forudsætningen for at gennemføre den kvantitativt anlagte sammenligning af 20 vidt forskellige lande.

Man kan endelig med Moshe Lewin sammenfatte paradokset i hele Ruslands udvikling i det 20. århundrede: Efter 1917 piskede et moderniserende statssystem under benyttelse af en anti-kapitalistisk ideologi Rusland gennem en modernisering fra et samfund (: det zaristiske Rusland), der ikke havde formået at gennemgå en kapitalistisk udvikling gennem en ny samfundsformation, der hverken var kapitalistisk eller post-kapitalistisk (endsige "socialistisk"!), til et nyt forsøg på at etablere den kapitalisme, som det ikke var lykkedes at etablere før 1914! Det er alt sammen meget mere kompliceret og problemfyldt end blot et spørgsmål om at få fjernet nogle dysfunktionelle institutioner og ideer.

#### *Østeuropa (eller Øst-Centraleuropa) som udviklingsproblem*

Går vi til Østeuropa, kan vi identificere nogle af de samme fundamentale udviklingsproblemer som i den russiske case. Mellem de to regioner er der dog også store forskelle, som jeg ikke skal komme ind på her. Ifølge forskere som Daniel Chirot,

Andrew Janos, Philip Longworth med flere var Østeuropa allerede i senmiddelalderen "bagefter" Vesteuropa i økonomisk udvikling, og fra 15-1600 tallene er Østeuropa alvorligt "bagefter". En vigtig undtagelse var her Böhmen og Mähren, som jo også i dag placerer sig godt i den statistik, som ON arbejder med!

Den ungarsk-amerikanske økonomiske historiker Istvan Berend taler i sin grundige analyse af Østeuropas udvikling fra afslutningen af 2. Verdenskrig frem til i dag om regionens "detour from the periphery to the periphery". Ifølge Berend var det "kommunistiske eksperiment" efter 2. Verdenskrig blot ét forsøg i en række af forsøg på at bryde ud af regionens periferi-status. I det 19. århundrede forsøgte en intellektuel elite, besjælet af oplysningstidens idealer og vestlig liberalisme et sådant "udbrud", men forgæves. I mellemkrigsårene forsøgte højreorienterede nationale eliter med andre midler og institutioner og drevet af en anden ideologi det samme, men igen forgæves. Efter 2. Verdenskrig forsøgte kommunistiske eliter med et tredje sæt midler og institutioner at realisere målet om modernisering og udvikling. Efter en midlertidig succes begyndte også denne anstrengelse fra midten af 1970'erne at slå fejl. I dag ser vi så et fjerde forsøg, med et fjerde sæt af institutioner og midler og med en neoliberalistisk ideologi som drivende ide. Vil det mon lykkes denne gang?

Set i det længere historiske perspektiv er tallene ikke opmuntrende: Ifølge Istvan Berend (som bygger på Paul Bairochs og Angus Maddisons beregninger) udgjorde BNP per capita i Øst-Centraleuropa i 1820 58 pct. af BNP per capita i "the West European Core". I 1870 var procenten dalet til 49 pct., i 1913 var den 42 pct., i 1938 44 pct., i 1973 var den midlertidigt kommet op på 50 pct., for så i 1993 at være helt nede på 25 pct. Det er sandelig deprimerende: Uanset hvilke institutioner, midler og strategier østeuropæerne har forsøgt sig med, og uanset hvilken ideologi de har været besjælet af, er resultatet forblevet det samme, eller rettere: deres relative position er endda blevet værre! Altså: Der er åbenbart tale om noget andet og mere end blot nogle "hindringer" i form af nogle "institutioner" og "ideer", som skal "fjernes". Der er tale om en dybtgående udviklingsproblematik. Transitionsteoriene opererer her gennemgående med et meget forkortet tidsperspektiv og med et fokus på overfladen af "institutioner" og "ideer".

Jeg må igen efterlyse en diskussion og en klarere tilkendegivelse fra ON's side: Hvor står han egentlig i alt dette? Hans forhold til transitionsteoriene er ikke helt afklaret. På den ene side er ON nemlig tydeligvis meget inspireret af hele denne forskningstradition, på den anden side når han dog længere end megen gængs transitologi. Det interessante er, at det der på den ene side har været et gennemgående problem i ON's afhandling – nemlig det indbyggede spændingsforhold mellem transitologi og politisk sociologi – det synes på den anden side også at have leveret dynamikken i hans forskning og hans afhandling. Det er ikke mindst i kraft af dette spændingsforhold, at han har formået at placere sig så godt i den internationale forskning på feltet.

### **Afhandlingens resultater og konklusioner**

ON identificerer et stort generel politisk problem i "de post-kommunistiske samfund", nemlig den lave politiske deltagelse og den udbredte politiske apati (se

tabel Nørgaard, 2000: 206). I den forbindelse har han nogle centrale overvejelser vedrørende effekten af skuffelse i befolkningen over den førte politik og ikke mindst her også oplevelsen af, at det stort set er ligegyldigt, hvem de stemmer på ved valgene, og hvem der kommer til at danne regering – fordi politikken forbliver den samme.

Dette kan vi så sammenholde med hans vigtige konklusion vedrørende betydningen af folkelig deltagelse og en folkelig demokratisk, politisk kultur (Nørgaard, 2000: 207, 210 og 213). Det er jo også i høj grad den konklusion, der får ON til at sætte spørgsmålstejn ved Washington-konsensus-modellen og strategien (Nørgaard, 2000: 62 og hans kritiske distancering for eksempel 206-207 og 210). Denne hovedkonklusion vedrørende betydningen af demokratisk, folkelig deltagelse og demokratisk, folkelig politisk kultur er et af de vigtigste resultater af ON's forskning, og det er et resultat, hvorved han anfægter gængse opfattelser.

Washington-strategien for eksempel opererer nærmest med den modsatte grundopfattelse: At befolkningerne skal demobiliseres og forholde sig i ro og tåle af-savn, medens eliten og eksperterne kører det angivelige "reformprogram" igennem (og i øvrigt beriger sig selv undervejs). Det afgørende spørgsmål er selvfølgelig: Kan man overhovedet udvikle og konsolidere demokrati ved at umyndiggøre befolkningerne og hensætte dem i en tilstand af modløshed og apati? Næppe. De skandinaviske erfaringer med demokratiudvikling peger i modsat retning.

Man må i det hele taget sige, at ON med sin undersøgelse og analyse og sine resultater på prisværdig måde får rokket ved det, der har været konventionel visdom i store dele af transitionsforskningen og litteraturen. Det gælder den omtalte konklusionen om betydningen af folkelig deltagelse (Nørgaard, 2000: 207, 213). Det gælder konklusionen om den Vesteuropæiske models større relevans for Østlandene end Washington-modellen (Nørgaard, 2000: 210). I det hele taget er teorien om forskellige kapitalismer spændende og også udfordrende i forhold til en stor del af den gængse transitologi (Nørgaard, 2000: 60-62 og 207ff.). Fremhæves må også ON's konklusion om betydningen af de forskellige historiske forudsætninger. Han indplacerer sig her på linje med pionerarbejder på feltet som for eksempel Pereiras, Maravall og Przeworski samt den senere Przeworskis kritiske korrektioner til Washington-opfattelsen og strategien. Med disse bemærkninger er jeg nået til min sammenfattende vurdering af afhandlingen.

### **Sammenfattende vurdering af afhandlingen**

ON indplacerer sig godt i den internationale forskning på feltet, og han opstiller nogle spændende og centrale målsætninger og afstikker et visionært program for komparativ politik forskning. Netop derfor spænder han forventningens bue så højt! Jeg kunne have ønsket, at han i højere grad havde medvirket til at fremdrage og diskutere problemer og begrænsninger i den "transitologi", som dog på den anden side for ham har været en så frugtbar inspirationskilde. Afhandlingen ville også have vundet i styrke, hvis ON havde sikret en bedre balance mellem struktursiden og aktørsiden, mellem case studierne og de kvantitative analyser. Ved klarere at markere transitologiens begrænsninger, samt ved bedre at sikre den angivne balance kunne han have ført sin bestræbelse gennem mange år – og

også i afhandlingen her – på at udvikle den traditionelle "sovjetologi" til en egentlig komparativ politik forskning til bunds.

Jeg har set det som min hovedopgave her i dag i høj grad at "bore" lidt i det. ON ikke nåede i sit ikke helt afklarede forhold til "transitologien", i de eventuelle mangler og begrænsninger i hans tilgang. Megen af den "kritik" jeg har fremført i dag, har snarere karakter af at være en "diskussion" af nogle styrker og nogle begrænsninger i forskellige faglige tilgange og herunder også af nogle grundproblemer, som plager alle forskere inden for den komparative politik forskningssområde. Kritikken og diskussionen skal imidlertid ikke tilsløre det forhold, at afhandlingen i en sammenfattende vurdering fremtræder som en flot og værdifuld afhandling.

ON anlægger en frugtbar bred, politologisk tilgang til Østforskningen. Den sammenlignende analyse af de "post-kommunistiske" samfund er herunder indlejret i et velfunderet og gennemtænkt komparativ-analyse design, som spænder over såvel *most different* som *most similar* strategierne, og hvor han samtidig sammenkobler de tværgående sammenligningers anvendelse af kvantitativ metode med de udvalgte case studiers kvalitative tilgang. Og som sagt når ON frem til nogle resultater og konklusioner, som enten rækker ved hidtidige forskningsresultater eller også støtter vigtige resultater og indsigter, og som i øvrigt er med til at holde diskussionen og forskningen i gang. ON har dermed – også i en international sammenhæng – leveret et vægtigt bidrag til Østforskningens videre udvikling.

ON har imidlertid ikke blot leveret et værdifuldt bidrag til Østforskningen. Han har tillige også leveret et godt bidrag til udviklingen og tacklingen af den komparative politologiske forsknings problemer i det hele taget. Det gælder teoretisk, idet han med et heldigt afsæt i Skocpol og Somers' tredeling af tilgange får stillet spørgsmål og problemer op på en ny og frugtbar måde. Det gælder konkret empirisk, idet hans afhandling bygger på et omfattende empirisk arbejde. Og det gælder i sammenkoblingen, idet han formår at spænde over såvel grundigt empirisk arbejde som avancerede teoretiske refleksioner, hvor han demonstrerer sin evne til at holde sammen på de forskellige niveauer og dimensioner.

Afhandlingen lever derfor klart op til bestemmelserne i Doktorgrad-bekendtgørelsens §3, stk. 2 om, at den skal 1) demonstrere forfatterens betydelige videnskabelige indsigt og modenhed, og at den 2) skal have bragt videnskaben et væsentligt skridt videre.

## Litteratur

- Agh, Attila (1998). *The Politics of Central Europe*. London: Sage.
- Bairoch, Paul (1976). "Europe's Gross National Product 1800-1975", *Journal of European Economic History*, Vol. 5, No 2, pp. 273-340.
- Bairoch, Paul (1993). *Economics and World History. Myths and Paradoxes*. New York and London: Harvester/Wheatsheaf.
- Bendix, Reinhard (1964). *Nation Building and Citizenship*. New York: John Wiley.
- Berend, Istvan and György Ranki (1974). *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. Columbia: Columbia University Press.

også i afhandlingen her – på at udvikle den traditionelle "sovjetologi" til en egentlig komparativ politik forskning til bunds.

Jeg har set det som min hovedopgave her i dag i høj grad at "bore" lidt i det. ON ikke nåede i sit ikke helt afklarede forhold til "transitologien", i de eventuelle mangler og begrænsninger i hans tilgang. Megen af den "kritik" jeg har fremført i dag, har snarere karakter af at være en "diskussion" af nogle styrker og nogle begrænsninger i forskellige faglige tilgange og herunder også af nogle grundproblemer, som plager alle forskere inden for den komparative politik forskningssområde. Kritikken og diskussionen skal imidlertid ikke tilsløre det forhold, at afhandlingen i en sammenfattende vurdering fremtræder som en flot og værdifuld afhandling.

ON anlægger en frugtbar bred, politologisk tilgang til Østforskningen. Den sammenlignende analyse af de "post-kommunistiske" samfund er herunder indlejret i et velfunderet og gennemtænkt komparativ-analyse design, som spænder over såvel *most different* som *most similar* strategierne, og hvor han samtidig sammenkobler de tværgående sammenligningers anvendelse af kvantitativ metode med de udvalgte case studiers kvalitative tilgang. Og som sagt når ON frem til nogle resultater og konklusioner, som enten rækker ved hidtidige forskningsresultater eller også støtter vigtige resultater og indsigter, og som i øvrigt er med til at holde diskussionen og forskningen i gang. ON har dermed – også i en international sammenhæng – leveret et vægtigt bidrag til Østforskningens videre udvikling.

ON har imidlertid ikke blot leveret et værdifuldt bidrag til Østforskningen. Han har tillige også leveret et godt bidrag til udviklingen og tacklingen af den komparative politologiske forsknings problemer i det hele taget. Det gælder teoretisk, idet han med et heldigt afsæt i Skocpol og Somers' tredeling af tilgange får stillet spørgsmål og problemer op på en ny og frugtbar måde. Det gælder konkret empirisk, idet hans afhandling bygger på et omfattende empirisk arbejde. Og det gælder i sammenkoblingen, idet han formår at spænde over såvel grundigt empirisk arbejde som avancerede teoretiske refleksioner, hvor han demonstrerer sin evne til at holde sammen på de forskellige niveauer og dimensioner.

Afhandlingen lever derfor klart op til bestemmelserne i Doktorgrad-bekendtgørelsens §3, stk. 2 om, at den skal 1) demonstrere forfatterens betydelige videnskabelige indsigt og modenhed, og at den 2) skal have bragt videnskaben et væsentligt skridt videre.

## Litteratur

- Agh, Attila (1998). *The Politics of Central Europe*. London: Sage.
- Bairoch, Paul (1976). "Europe's Gross National Product 1800-1975", *Journal of European Economic History*, Vol. 5, No 2, pp. 273-340.
- Bairoch, Paul (1993). *Economics and World History. Myths and Paradoxes*. New York and London: Harvester/Wheatsheaf.
- Bendix, Reinhard (1964). *Nation Building and Citizenship*. New York: John Wiley.
- Berend, Istvan and György Ranki (1974). *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. Columbia: Columbia University Press.

- Berend, Istvan (1996). *Central and Eastern Europe 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1987). "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", pp. 10-63 in T.H. Acton and C.H.E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, Robert (1987). "The Agrarian Roots of European Capitalism", pp. 213-327 in T.H. Acton and C.H.E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chivot, Daniel (ed.) (1989). *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, California: University of California Press.
- Davies, R.W. (1989). *The Soviet Economy in Turmoil, 1929-30*, London: Macmillan.
- Davies, R.W., Mark Harrison and S.G. Wheatcraft (1994). *The Economic Transformation of the Soviet Union 1913-1945*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Downing, Brian M. (1992). *The Military Revolution and Political Change. Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Eisenstadt, S.N. (1969). *The Political Systems of Empires*, New York: The Free Press.
- Ehrlich, Alexander (1971). *Die Industrialisierungsdebatte in der Sowjetunion, 1924-1928*, Frankfurt u. Wien: Europäische Verlagsanstalt/Europaverlag.
- Evans, Peter (1990). *Embedded Autonomy. States and Industrial Transformation*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Frank, Gunder A.G. (1978). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, London: Macmillan.
- Friedrich, Carl J. and Z.K. Brzezinski (1961). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York: Praeger.
- Geertz, Clifford (1969). *Islam Observed: Religious development in and Indonesia*, New Haven and London: Yale University Press.
- Gerschenkron, Alexander (1966). *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Halecki, Oscar (1952). *Borderlands of Western civilization : A history of East Central Europe*, New York: The Ronald Press Company.
- Halecki, Oscar (1962). *The limits and divisions of European history*, Paris: Notre Dame Press.
- Hobsbawm, Eric (1962). *The Age of Revolution 1789-1848*, New York: Mentor.
- Hobsbawm, Eric (1994). *The Age of Empire 1875-1914*, London: Abacus.
- Hobsbawm, Eric (1994). *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Michael Joseph.
- Hobsbawm, Eric (1995). *The Age of Capital 1848-1875*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Janos, Andrew (1982). *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton: Princeton University Press.
- Janos, Andrew (2000). *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderland from Pre- to Postcommunism*, Stanford: Stanford University Press.
- Lewin, Moshe (1985). *The Making of the Soviet System*, London: Methuen.
- Lewin, Moshe (1995). *Russia/USSR/Russia*, New York: The New Press.
- Longworth, Philip (1994). *The Making of Eastern Europe*, New York: St. Martins Press.
- Maddison, Angus (1982). *Phases of Capitalist Development*, Oxford: Oxford University Press.
- Maddison, Angus (1989). *The World Economy in the 20<sup>th</sup> Century*, Paris: OECD.
- Maddison, Angus (1994). "Explaining the Economic Performance of Nations, 1820-1989", pp. 20-61 in William Baumol et al. (eds.), *Convergence of Productivity. Cross-National Studies and Historical Evidence*, Oxford: Oxford University Press.
- Marx, Karl (1969-1970). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Bnd. I-III; (1867, 1885 og 1894), MEW, Bnd.23, 24 & 25, Berlin: Dietz Verlag.



- Moore, Barrington Jr. (1969). *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasants in the Making of the Modern World*. London: Penguin.
- Mytol, Alexander J. (1997). *Institutional Legacies and Reform Trajectories*, in [www.freedomhouse.org](http://www.freedomhouse.org).
- Nove, Alec (1964). *Was Stalin Really Necessary?*. London: Allen & Unwin.
- Nove, Alec (1972). *An Economic History of the USSR*. London: Penguin.
- Nove, Alec (ed.) (1993). *The Stalin Phenomenon*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Norgaard, Ole (2000). *Economic Institutions and Democratic Reform. A Comparative Analysis of Post-Communist Countries*. Cheltenham: Edwin Edgar.
- Paige, Jeffrey (1975). *Agrarian Revolutions agrarian revolution: social movements and export agriculture in the underdeveloped world*. New York: The Free Press.
- Pereira, Luis Carlos Bresser, José Maria Maravall and Adam Przeworski (1993). *Economic reforms in New democracies. A Social-Democratic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polanyi, Karl (1957). *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, Karl (1971). *Primitive, Archaic and Modern Economies*. Boston: Beacon Press.
- Przeworski, Adam (1995). *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press.
- Rostow, Walt W. (1971). *The Stages of Economic Growth*. Cambridge University press.
- Schöpflin, George (1990). "The Political Traditions of Eastern Europe", *Daedalus*, Winter, pp. 55-90.
- Schöpflin, George (1993). *Politics in Eastern Europe 1945-92*. Oxford: Blackwell.
- Schöpflin, George and Nancy Wood (eds.) (1989). *In Search of Central Europe*. Cambridge: Polity Press.
- Schweinitz, Karl de (1964). *Industrialization and Democracy. Why Industrialization in the 20<sup>th</sup> Century no longer encourages the emergence of democratic political institutions*. New York: Free Press of Glencoe.
- Senghaas, Dieter (1985). *The European Experience. A Historical Critique of Development Theory*. Leamington Spa/Dover: Berg Publishing Comp.
- Shanin, Teodor (1986). *Russia as a 'Developing Society': The Roots of Otherness. Russia's Turn of the Century*, Vol.1, London: Macmillan.
- Shanin, Teodor (1986). *Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness. Russia's Turn of the Century*, Vol. 2, London: Macmillan.
- Skocpol, Theda (1979). *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda (ed.) (1984). *Visions and Methods in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda and Margaret Somers (1994). "The uses of comparative history in macro-social inquiry", pp. 72-95 in Theda Skocpol, *Social revolutions in the modern world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smelser, Neil (1960). *Social Change in the Industrial Revolution: An application of theory to the Lancashire cotton industry 1770-1840*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Szücs, Jenő (1988). "Three Historical Regions of Europe. An Outline", pp. 291-332 in John Keane (ed.): *Civil Society and the State*. London: Verso.
- Wandycz, Piotr S. (1992). *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. London and New York: Routledge.
- Weber, Max (1965). *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. (1904), München und Hamburg: Taschenbuch Verlag.
- Weber, Max (1988). *Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland*. (1906), pp. 33-68 in Max Weber, *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. Johannes Winckelmann. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Zaleski, Eugene (1980). *Stalinist Planning for Economic Growth*. London: Macmillan.